

Inge Bertels e.a. (eds.), ***Tussen beleving en verbeelding. De stad in de negentiende-eeuwse literatuur*** (Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2013, 320 pp., ISBN 978 90 5867 969 7).

Stadsgeschiedenis is een bloeiende discipline. In de jaren 1970 en 1980 kwam dit vakgebied op als subdiscipline van de sociaal-economische geschiedenis. Inmiddels beschikt bijna elke grote stad over een eigen stadsbiografie en sinds 2006 is er het tijdschrift *Stadsgeschiedenis*. In de afgelopen twee decennia is er meer aandacht gekomen voor de ruimtelijke en cultuurhistorische dimensies van steden en de verschillende actoren daarin. Wat voegt de bundel *Tussen beleving en verbeelding* hieraan toe? De bundel is vertrokken vanuit een duidelijke vraagstelling: wat levert het op als we de teksten en de leefwereld van literatoren betrekken bij het historische onderzoek naar de verbeelding en beleving van de negentiende-eeuwse stad? Het pleidooi om literatuur als bron voor (stads)geschiedenis te gebruiken stamt al uit de jaren 1980, maar er is nog weinig gehoor aan gegeven en nog nauwelijks systematisch onderzoek naar verricht, zo stellen de auteurs terecht (8, 182). De recente ‘spatial turn’ in de geesteswetenschappen heeft deze roep versterkt, omdat de stedelijke ruimte daardoor niet een toevallig decor is, maar een voortdurend veranderende, actieve rol heeft in de vormgeving van cultuur en maatschappij. Om de verbeelding en beleving van de stedelijke ruimte te onderzoeken, zijn niet-traditionele bronnen nodig, zoals literatuur. Deze bundel biedt een boeiende staalkaart van het recente onderzoek hiernaar in Nederland en met name in Vlaanderen (tien van de dertien bijdragen).

De interdisciplinaire opzet en uitwerking van de bundel zijn zeer vruchtbaar. Er zijn bijdragen van historici, architectuurhistorici en literatuurwetenschappers en ook binnen de verschillende bijdragen is oog voor allerlei dwarsverbanden, tussen literatuur, wetenschap, technologie, amusementscultuur, stedenbouw, kunst, pedagogiek en natuurbescherming. Literatuur, in brede zin opgevat (inclusief bijvoorbeeld egodocumenten en journalistieke teksten), komt in elke bijdrage aan bod. In de inleiding worden hiervoor methodologische uitgangspunten aangereikt. De auteurs onderscheiden drie manieren waarop een literair werk gebruikt kan worden voor stadsgeschiedschrijving: ter verificatie van niet-literaire bronnen of – interessanter – als vertrekpunt van onderzoek, en (daarbij) als middel om de spanningsvelden in de beleving van de stedelijke ruimte op het spoor te komen.

Deze methodologische reflectie vinden we niet in alle afzonderlijke bijdragen terug: soms zijn de literaire verwijzingen toch vooral een illustratie van een ander verhaal (bijvoorbeeld in de bijdrage van Sofie Onghena over de publieke wetenschapsrepresentatie in Brussel, Gent en Leuven). In de bijdrage van Nancy Stieber is de uitwerking juist heel theoretisch, wat leidt tot wel heel doorwrochte zinnen die de leesbaarheid niet vergroten, zoals: 'Die historische ervaring is zowel het resultaat van de representatieve middelen die asymptotisch de realiteit benaderen door Banns taxidermische strategie, als van het performatieve vertoon' (34). In het artikel van Mary Kemperink wordt met literaire voorbeelden van de stands- en seksegebonden beleving van privé- en publieke ruimtes wel verhelderend ingegaan op de mogelijkheden en beperkingen van literaire teksten als bron voor stadsgeschiedschrijving. Zij wijst net als de auteurs in de inleiding op het belang van spanningsvelden die in literaire teksten aan het licht komen. Deze kunnen de onderzoeker op het spoor brengen van ideologische visies; vanzelfsprekende conventies, zoals de verhoudingen tussen de verschillende standen, mannen en vrouwen, openbaar en privé.

Drie 'spanningsassen' zijn als leidende thema's gekozen in de bundel: 'Spektakel en vertier', 'Groene idylle en inferno', 'Vreemd en vertrouwd'. 'Spektakel en vertier' verwijst naar de spanning tussen de stad als plaats van arbeid en de stad als plaats van ontspanning, 'Groene idylle en inferno' naar de spanning tussen stad en natuur, 'Vreemd en vertrouwd' naar de spanning tussen traditie en moderniteit en tussen privé en publiek. Bij deze laatste spanningsas had ik ook de confrontatie tussen oude en nieuwe stadsbewoners (zoals arbeidsmigranten) verwacht, maar daarover was geen bijdrage opgenomen. De bijdragen maken op verschillende manieren duidelijk dat de tegengestelde begrippenparen inderdaad een belangrijke rol speelden in de beleving en verbeelding van de stedelijke ruimte. Bijvoorbeeld de complexe tegenstelling tussen stad en natuur die onder meer blijkt uit de 'moral landscapes' in de bijdrage van Bruno Notteboom, treffend geïllustreerd door een afbeelding uit het tijdschrift *L'Art Public* van een 'goed' en een 'slecht' landschap – hetzelfde landschap, maar dan met een groot reclamebord erin (153). Natuurbeleving hoefde niet te betekenen dat het moderne stadsleven werd afgewezen, ook stedelijke parken konden een gevoel van vrijheid geven, zo laat Leen Dresen in haar bijdrage zien over de reeks 'Botanische Stadswandelingen' van schrijfster en journaliste Geertruida Carelsen.

De vraag is wel of de zo vaak gevonden spanningen en paradoxen de conclusie rechtvaardigen dat 'veel negentiende-eeuwers hun steden niet meer heel goed begrepen' (13). Het verleden kent zijn eigen logica; datgene wat wij als hedendaagse observatoren als spanningsvelden menen te herkennen, hoeft door negentiende-eeuwers niet per se als zodanig te zijn ervaren. Als lezer bekruipt je af en toe het gevoel dat beleving toch meer is dan spanningen en paradoxen. Helaas wordt de term 'beleving' niet nader omschreven. De inleiding noemt wel de 'spatial turn', maar niet de recente 'affective turn' in de geschiedschrijving, waarbij beleving, emoties, zintuigen en 'embodiment' een grote rol spelen. Hoe voelden, roken, klonken, smaakten, leefden en leden negentiende-

eeuwers in de stedelijke ruimte? En hoe moeten we de verbeelding van deze beleving in literaire teksten interpreteren? Dat hierover nauwelijks expliciet wordt gereflecteerd betekent trouwens niet dat dit soort dagelijkse ervaringen niet aan bod komen. Dat gebeurt bijvoorbeeld wel in de zintuiglijke schets van een zomerse dag in het Antwerps stadspark uit een humoristische satire (1906) van Lode Baekelmans waar de bijdrage van Jens van Maele mee opent: ‘De opgedirkte kindermeiden blonken van goedkope reukzeep en pret, susten de kinderen, hielpen ze hun gevoeg te maken, vaagden met strookjes papier tussen de billekens [en] duwden de kinderwagens voort [...]’ (181). Henri Nizet, de onbekende schrijver die centraal staat in de bijdrage van Daniel Acke, legt in zijn roman over Brussel herhaaldelijk de nadruk op de hitte en de sterke geuren die heersen in cafés en spektakelruimtes (212). Of de kamerbewoner van goede komaf die de woonomgeving van het lagere volk beschrijft in de door Kemperink geciteerde novelle *In duisternis* (1903) van Frans Coenen: ‘Een beetje hijgend beklom hij ook de krakige tweede trap, altijd in riolachtige wadem van vochtig hout en flauwe niet meer te verdrijven eetluchten. Een echte armelui’s lucht, dacht hij, juist als vanmorgen’ (304). Dergelijke beschrijvingen brengen de negentiende-eeuwse steden en hun bewoners dichterbij, ook al moeten we ze, zo benadrukt Kemperink terecht, niet verwarren met ‘echte’ belevingen, maar op zijn best met belevingen die, vanuit een bepaalde ideologische visie, als echt worden gepresenteerd.

Concluderend kan gesteld worden dat de bundel *Tussen beleving en verbeelding* een belangrijke, literaire dimensie aan het stadshistorisch onderzoek toevoegt en deze presenteert in een helder gestructureerde bundel met vele interessante bijdragen. Wel blijft nog een aantal fundamentele vragen open voor discussie. Laat de stedelijke ruimte in de negentiende eeuw vanwege de snelle veranderingen als gevolg van industrialisering, technologische vooruitgang en verhoogde mobiliteit daadwerkelijk meer spanningen en paradoxen zien dan in andere tijden (12)? Brengt literatuur deze dubbelzinnigheden meer of op een andere manier aan het licht dan niet-literaire teksten? Hoe gaan we als onderzoeker om met deze dubbelzinnigheden en de eigen historische logica die erachter schuilt? En moeten we onze focus ook richten op de meer affectieve en zintuiglijke ervaringen in en van de stedelijke ruimte zoals deze spreekt uit allerlei soorten (literaire en niet-literaire) bronnen? Dat dergelijke vragen worden opgeroepen, is alleen al een grote meerwaarde van deze bundel.

Leonieke Vermeer, Open Universiteit / Rijksuniversiteit Groningen